

HELTAI GÁSPÁR ÉS A MAGYAR PONCIANUS.

(Második, bef. közlemény.)

Láttuk már, hogy a *Poncianus* átdolgozója is helyenként valósággal prédikátori magatartást vesz fel. Olyankor, amikor a jók említik Istent, ez az említés nála néha kenetes prédikációvá szélesedik, míg a rosszak ajkán többször elhagyja. Ahol az egyik bölcs mester Istenre utalva a fia némaságáért őket vádoló császár ellenében csak annyit mond: «mag stummen redend machen und unhörend hörend», elhagyja a helyzetre nem illő második felét, az elsőt azonban így amplifikálja: «ő ódgya az nyelvet az embereknek; Es mikoron ő neki tetzik, némákat csinál belőlek; és ésmet könyörül raytok és szólóvá teszi őket». (E3b) Az ily részek stílusa rendszerint erősen emlékeztet a bibliára. De mindenfelé van nyoma az átdolgozó erős bibliaismeretének, miként az ajánlásban már láttuk. Magában a históriában is leginkább Bölcs Salamont idézgeti. Van azonban az idézeteken és szólásokon kívül a nyelv egészének, az előadás menetének, valami biblikus íze; könnyen ellenőrizhető ez olyasmiben, mint pl. az idézetek efféle kettős fordulatokkal való bevezetése: «nekik szólván monda» (sprach also zu jnen) — «szolla előszer... és monda» (Da hub... an) — «felele és monda» (da sprach) — «beszelleni kezd és monda» (sprach wie folget).

De az általános papos jellegen, a bibliaismereten és bibliás nyelven túl egészen határozott reformátori színei is vannak az átdolgozásnak. Ilyen már a katolikus vallási felfogás és vallásos élet Luthertől kárhóztatott elemeinek kiküszöbölése. (Ez a törekvés más népkönyvek, pl. a *Magellona* történetéből is ismeretes.)¹ Így a hú kutyáját felesége miatt megölő vitézről és a szarkáját megölő polgárról egyaránt elhagyja annak említését, hogy megbánásból zarándokká lett; hasonlóképen következetesen elhagyja a tisztító tűz említését, helyette másvilágon való bűnhődést és poklot említ, talán ugyanezért van

¹ V. ö. György Lajos: *Szép Magellona*. Kolozsvár, 1911.

az, hogy a *Puteus*ban a férj nem elégtételről beszél, hanem poenitentiáról.

Van azonban oly katolikus szokás és intézmény is, amelyet gyakrabban emleget eredetijénél, de mindig gúnyosan, a leg-erősebb polemikus iratokra, Heltai munkái közül leginkább a *Hálóra*, emlékeztető formában, s ilyenkor nyelvhasználata is leginkább azzal rokon. (Papozlár, gyónni valakihez, ódozat, apátza stb.) S amikor ily polemikus gúnyra alkalma van, olyankor a nyelve erotikus vonatkozásban is durvábbá válik. (Láttuk, hogy több oly szót is használ e körben, amelyekre csak Meliustól volt ismeretes irodalmi adat!)

Általában az egyetlen, ami első pillanatra minden bizonyíték ellenére gondolkodóba ejthetne Heltai szerzőségét illetőleg, az, hogy néhány helyen az átdolgozás szabadabb szájú, mint eredetije; jobban szemügyre véve azonban, e kivételes helyek legtöbbje teljes magyarázatot kap épen H. prédikátori magatartásában. Mert ahol nincs az erősebb szavaknak külön céljuk, ott az átdolgozó általában finomabb eredetijénél s a nyers megnevezést sokszor klasszicizáló poétikus szólással, vagy népiesnek látszó euphemismussal helyettesíti; legtöbbször csak játszadozást, Venus játékát emlegeti, vagy még gálánsabb fordulattal takarja el azt, amit az eredeti nyersen megnevez. Így a *Hippokrates*ben a házasságtörő királyné csak annyit vall gyermeke orvosának a burgundi hercegről: «egy néhányszor néze szömembe.» («Der beschlieff mich»!) Az *Inclusa* asszonya Ádám dolgai felől beszél nála a hómesterrel. Talán a széphistóriák s velük együtt az *Énekek éneke* emléke, hogy a két fehér almát emlegeti. (Egyéb oly fordulat is akad, amely a XVI. század elbeszélő költészetéből eredhet. A «galambom» szóló-
gatásról is nehéz volna megmondani, már akkor népi-e.)

Ezzel a finomabb célozgatással szemben feltűnik néhány részlet tudatos durvasága. A már elmondottakból érthető ez a férje halála után apácaéletet fogadó özvegy közismert történetében. Ellentétben az eredetivel, itt az asszony tanácsadása feltételül nem is kér mindjárt házasságot, hanem elég nyersen megnevezett próbát, s csak akkor akar paphoz menni, miután férje tetemével oly gyalázatosan elbánt s a próbát is megismételte; végül az ispán nem is öli meg, hanem a hónapok multával nyilvánvalóvá levő gyalázat a «nemes apátza asszonynak» bűnhődése. A *Tentamina* asszonya papot keres magának, mert az mindig az övé lehet, azonkívül a gyónás titkát nem is fecsegetheti ki; a gyónást és ódozatot ezzel kapcsolatban csak a magyar átdolgozó emlegeti folytonosan, s ő teszi az asszonyt még hitványabbá azzal is, hogy ajándékot is remél a paptól.

Az is jellemző az átdolgozásra, hogy a rossz asszonyok hitványságát eredetijéhez képest még túlozza; ez is összeillik prédikátori felfogásával. A XVI. századi theologusok közül

pl. épen Franckot¹ kárhoztatta Luther ily hangú közmondás-magyarázataíért. De Heltai munkáiból is lehetne nem egy ily helyet idézni. A 87. meséhez p. o. csak ő toldja tanulságul az asszonyok bűnlajstromát, míg eredetijében csak a farkas magyarázza állhatatlanságukkal, hogy az anya nem adta oda neki gyermekét, miként ijesztésül ígérte. Ez a tanulság formájában is különösen hasonló a *Poncianus* előszavának végéhez is, záróverséhez is: a szidalmak halmaza után nem mulasztja el oda-vetni: «De ő kösztec is külembőség vagyok. Mert a iamborát Salomon igen dicziri. Prouerb. 31.» — «Az iambora pedig Istennek ajándéka, Mint Salomon mondgya.» — «Nem mondom, hogy minnyájan olyanok, Maga sok közül kevesen az jók, Bölcz Salomon az olyant meg irta, A példa beszédekben megmondta...»

A *Poncianus*ban az *Amantes* asszonya sem hitvesi hűségéből, hanem csak teste féltéséből választja a pénzszerzés módjával az udvarlók megölését; a *Puteus* asszonyának is több szeretője van stb. A rossz asszonyok ellen való prédikációk a legszenvedélyesebbek; Cleophas mester az eredetiben csak csodálatát fejezi ki, hogy a császár egy szóra elhitte felesége «vádlását»; a magyar általános ítélettel toldja meg: «holot Felségednek tudni kellene, hogy az Asszonyi állat egy órában száz hazugságokat tudjon gondolni, és annak felette három száz álnok tsalárdságokat».

A legtanulságosabb az *Inclusának* a jelzett szempontból való átalakítása; tartalmi tekintetben ez a legszabadabban átdolgozott részlet. A *Hét bölcs mesternek* ez az egyetlen példázata az európai változatokban is, amely egészen a felszavazott férj rovására mulattat, előlegezve a renaissance-novellák szellemét. A rászédés és házasságtörés bűnösségét vagy aljaságát az eredetiben legkevésbé sem érezteti, a tökéletes kópéság által szinte rokonszenvesnek tünteti fel a házasságtörőt a hiszékeny férj ellenében. A férj féltékenysége miatt toronyba zárt ifjú császárné is, a lovag is álomban látja először a másikat — ez is mintegy igazolása annak, hogy végzettszerűen egymásnak vannak rendelve s így nem bűnösök. A lovag véletlenül föltekintvén ismeri fel a toronyból kinéző császárnében az álmabeli asszonyt, s ettől kezdve tervszerű számítással szedi rá a férjet, még fölöslegesen is keresve az alkalmat, hogy újabb kalanddal csúffá tegye. A császárné, mikor először megy be hozzá a falba vágott nyíláson, noha ő is felismerte álma lovagját, kezdetben ellenkezik, csak fenyegetésre enged, s aztán is csak azért nem árulja el, mert fél a gyalázattól. Mikor már régi cinkosai egymásnak, a lovag meghívja a császárt lakomára, hogy az nejét az ő szeretőjeként lássa, de mivel a lakoma után mindjárt a toronyban találja, a fal

¹ Munkáinak Heltaira való hatásáról l. IK. 1934. 356—365. l.

erőssége miatt is megint csak azt higgye, hogy csak hasonlóság tévesztette meg. Mikor aztán megleglik ezt a mulatságos játékot, befejezésül a legszörnyűbb komédiát játszadják el a szegény férjjel: nemcsak engedélyt ad a lovagnak, hogy szeretőjét hazavigye, hanem kérésére ő maga adja össze őket a templomban, s elkísérvén a hajóra, maga inti saját feleségét, hogy mindig csak a lovagot szeresse.

A mi *Poncianus*unkban ebből a diadalmas kópéságból nagyon kevés marad, s előadása folytonosan érezteti a játék aljasságát, mégpedig, noha a császárné beszél el, elsősorban a nő részéről. Az eredeti elbeszélés szellemének frivolsága mindezzel eltűnik — ugyanakkor, amikor a szavakban itt-ott, épen az erkölcsprédikátor szenvedélyessége folytán, drasztikusabbá válik. Itt nincs szó a házasságtörést mintegy igazoló, megszépítő mesebeli álmóról. Mikor a vitéz először kerül a torony alá, az asszony hívja magára figyelmét köhintéssel, majd egyik következő «mórálásakor» tisztességtelen gesztussal ad jelt, sőt cédulát is dob le neki, s ő oktatja ki, mit tegyen, hogy bejuthasson. Nem a vitéz hívja meg újabb megcsúfolás végett a királyt, hanem ez értesül a mulatságról, kíváncsiságból megy el, de a meglepettek mindjárt feltalálják magukat. A legbántóbb jelenet, az esketés, egészen elmarad, ellenben a királyné holmiját a jómadarak, hogy aljasságuk annál érezhetőbb legyen, a hajóra takarítják, mielőtt eltávoznak. A bűnös itt is inkább az asszony; azt is megváltoztatja az átdolgozó, hogy a vitéz a falat áttörő kőművest jutalom helyett megöli.

A reformatori-prédikatori szellemhez való áthasonítás mellett más tekintetben is megfigyelhető a magyar átdolgozás, hogy itt más társadalmi réteg veszi át, teszi magáévá az európai változatokban erősen a lovagvilág emlékeit őrző históriát — az, amelyhez Heltai is tartozott. A *Gaza* vitéze inkább a nagy «lakkások», mint a lovagi tornák miatt veszti el ismételten vagyónát, az *Inclusa*-beli sem vitézijátékon tünteti ki magát ismeretlenül, csak természetért fogadja fel a császár, mikor jelentkezik, s egy vadászat alkalmával teszi a távollevő hopmester helyébe. Csak az átdolgozásban foglalokznak az asszonyok férjük távollétében varrással, himvarrással s ilyenkor az ablakon vagy a nyári házban ülve vonják magukra az arra járó férfiak figyelmét (*Amantes*, *Inclusa*). Talán kortörténeti oka van annak is, hogy az *Amantes* asszonya nem a kellő időpontban izen a vitézekért, hanem előre megbeszéli az órát, valamint annak, hogy a csaknem árulóvá váló gyűrűt a császár «első el háláskort» adta a királynénak; ez azért látszik jellemzőnek, mert a *Titus és Gisippus*ban is, a *Gismunda* bővebb szövegében is megvan ugyanez, holott sem Boccacciónál, sem Beroaldusnál nincs.

Külön figyelmet érdemel még az a *versezet*, amely a kötet végén a *história tanulságát* foglalja még *egyszer* össze:

Az Asszonyok tudom haragosznak,
És az nyomtatóknak gonoszt mondnak
Ez Könyvetskének szép példájaért,
Kik mutatták benne az álnok vért.
Ők is Isten teremtet állati:
De általok az ördeg igen vi,
Miért bűn által őket meg hatotta,
És minden álnokságra haytotta.
Melynek miat rakvák gonossággal,
Álnoksággal, minden családsággal.
Ezért pogány bölcsek őket hívják
Necessarium sebes malumnak¹.
Férfiak ha tőlök lehetnének,
Angyali szép életben lennének,
És miért hogy semmiképen nem lehet,
Mert az emberi nemzet nem vehet
Maradásra való szaporodást,
Hanemha rendel követik egymást,
Ezért *közessül* Asszonyállattal
Az férfiu, és nagy nyavallyát vall.
Mérges kégyót kebelében tartya,
Melly ötet játszatattya és rágya.
Elméje változik egy órában
Százszor, de *mindenkör* ravaszságban.
Hamar szeret, de *hamarab* gyűlöl,
Sőt *kövés* adomány *ért* hátra döl,
Sem Istennel, sem ő tisztességgel
Nem gondol, jádzik az ő végével.

És noha forog az *undokságban*,
Azért igen jámbor ő, azt *mondgya*:
Nagy sirással urát igen csallya
És nyavallyást tétova *jargallya*.
Mert mindenkoron kész a sírásra,
Miképpen az ebb *hudozásra*.
Nem mondom hogy minnyáján

[ollyanok,
Maga sok közzül kevesen az jök.
Bölcz Salomon az ollyant meg irta,
A példa beszédekben meg mondta.
Ki azért ollyannak találattik,
Mélto az jámbornak mondattatik,
De mellyben ninesenek ez joságok,
Sem arany, sem gyöngy, drága

[kamoka
Sem bárson, sem him, sem veres *sarja*
Sem arany kössentyük, gyűrű és lántz
Sem parta öv, sem a *szép forgó tánz*.
Pontius császárnének elég volt,
Azért k... módra rutul meg holt.
Szüléktől vagyon ház, jószág, marha,
Jámbor asszonyt csak az Isten adgya²,
Kit pedig aval meg ajándékoz,
Annak bizony nagy drága *kénczet* hoz.
Az ki pedig az más felében tart,
Ugy jár az, mind Poncius Caszár járt
Ki től meg ójan az kegyes Isten,
Ki legyen velünk, mind *kövül* s mind
[sen.

A szókincesen és helyesírási csökevényeken (l. a kiemelt szavakat), valamint a prédikátori hangon és a bibliaidézésen (Bölcz Salomon!) kívül — ez mind épügy jellemző erre, mint magának a *históriának* az átdolgozására és az ajánlásra — van e *versezetnek* egy külön sajátsága, amely ugyancsak valószínűvé teszi, hogy kezdettől fogva tartozéka volt a magyar népkönyvnek s azzal együtt Heltai fabrikálta, t. i. tökéletlen ritmusú tizes versformája. Ugyanilyenben fordította Heltai a Spangenbergnél talált rimes prózát. (Ott néhány sornak még a szótag-száma is eltérő, de az alaptípus kétségtelenül tizes: «Nem gondol senki bölcsességével... Hol van Plato, hol van Porphyrius...») Ez pedig ama latin kérdések formájával egyezik, amelyeket Szilády Áron Heltai verséhez párhuzamul közölt

¹ Az «Es ist nichts über einböß weib. Foemina nihil pestilentius» mondásnak valószínűleg Franck Sebestyéntől eredő magyarázatában is ott áll a rendkívül elterjedt frankfurti közmondásgyűjteményekben a Menander-féle mondás, filozófusoknak tulajdonítva: «Die Philosophi haben die weiber *Necessarium malum*, das ist, ein nötig übel geneñt.» (A *Sprichwörter* 1552-i kiadásának 105. lapján.)

² Példabeszédek, 19. 14.

(RMKT VI. 329.), mielőtt a német szöveget megtalálta; ez arra mutat, hogy Heltai mégis ismerhette a latin változatot is.

Van végül maguknak a lőcsei kiadványoknak szövegén kívül más egészen frappáns bizonyossága is annak, hogy legkésőbb az 1570-es évek közepéig ki kellett kerülnie a Heltai-féle nyomdából a hét bölcsmester története egy magyar kiadásának, mégpedig olyanak, amely épen a frankfurti német változaton alapult. A XVI. századi német kiadások forgatása közben u. i. meglepetve ismertem rá több metszetben olyanokra, amelyek régi ismerősök különféle kolozsvári nyomtatványokból. A *Die sieben weisen Meister* 1565-ben megjelent frankfurti kiadás hat metszetének¹ mását ismerem a kolozsvári nyomdának különböző tárgyú s igen különböző időből, Heltainé, ifjabb Heltai Gáspár és Abruji György vezetése idejéből (1577—1636) való népszerű nyomtatványairól: 1. Szegedi Veres Gáspár széphistóriájának (1578) címlapjáról az akasztásra vitt és a soron levő bölcsmester beavatkozását ábrázoló metszetet, amely a frankfurti népkönyvnek ugyancsak címképe is; 2. Bogáti Fazekas Miklós: *Szép história az tökéletes asszonyállatokról* (1577) címlapjáról és a verses *Fortunatus* harmadik részéből azt a lakomát ábrázoló metszetet, amely az 1565-i kiadás első szövege képe is, eredetileg bizonyára az *Inclusa* illusztrációja, s még egy harmadik helyen is felhasználták; 3. a *Fortunatus* negyedik részéből és a *Vitéz Franciskó* 1601-i kiadásának címlapjáról az eredetileg Pontianusnak fiával való találkozását ábrázoló metszetet; 4. Illyefalvi *Jephtájának* 1590-i és 1597-i, Csáktornyai *Ajax és Ulixesének* 1592-i és Hunyadi Ferenc trójai históriájának 1631-i kiadásáról a *Canis* illusztrációját; 5. Szentmártoni B. János: *Az tékozló fiúnak históriája* (1636) címlapjáról (a függelékül közölt *Az vasról való énekhez* illik) a *Gazáét*; 6. Bogáti Fazekas: *Aspasia asszony dolga* (1591) címlapjáról a *Vaticiniumét*. Egyiket-másikat annyira a tárgyhoz nem illő vonatkozásban használták fel, hogy ezért sem gondolható más, mint hogy a nyomdának már korábban birtokában volt dúcokat használtak fel újra. Hogy e dúcokhoz nem véletlenül jutottak, hanem hogy külön a nyomda számára készítették el, az világos a frankfurti metszetekkel való összehasonlításból, kivált abból, hogy a kolozsvári metszetek, kivéve a 4-et, az eredetinek tükörképét adják², vagyis kész nyomtatványokról kezdetleges technikával átrajzolt-átvésett és nem készen megszerzett dúcaik

¹ Kettő kivételével még az 1554-ben Gülfferich Hermannál, a német népkönyvek úgyszólván végleges alakját megteremtő frankfurti üzem alapítójánál megjelent első nyolcadrét kiadás számára készültek, részben korábbi kiadások nagyobb alakú metszetei nyomán.

² Egyéb apró eltérések részben a magyar grafikus technikájának eltérő voltából adódnak, részben ízlés- és milieu-különbségből eredő önállókodás jelei (háttér, ruházat, fegyverzet stb.).

voltak. Heltaiék tehát maguk készítették el a frankfurti népkönyvben talált metszetekről új dúcokat: ezt pedig így sorozatosan másért nem teheték, mint azonos tárgyú könyv illusztrálására; efféle népszerű kiadványai pedig a Heltai-nyomdának csak magyar nyelven voltak. Tehát az illusztrációk vándorlása is bizonyítja, hogy a Heltai-nyomdának volt már 1577 előtt magyar *Poncianusa*. Arra, hogy ennek átdolgozója nem maga Heltai volt, hanem olyan valaki, aki egészen az ő nyelvét, stílusát, gondolkodását örökölte — bármennyi titok veszi is még körül a Heltai-féle nyomda és kiadvállalat történetét — nem tudok gondolni.

Mikor foglalkozhatott Heltai a *Poncianus* átdolgozásával? Erre a kérdésre, ha csak könyvnyomtató tevékenységének egészét vesszük is szemügyre, annyit nyomban megállapíthatunk, hogy 1566 után. Könyvnyomtató tevékenységének célja eredetileg a magyar biblia kibocsátása volt és általában az, hogy a magyarságot a protestantizmusnak Erdélyben való megerősítéséhez szükséges könyvekkel ellássa. Talán azért sem tudott megférni Hofgreffel, mert ez hamarabb fölismervén a helyzet nehézségeit, a nyomda jövedelmezőségét másféle kiadványokkal vagy megrendelések elfogadásával is biztosítani igyekezett. Mikor Heltai 1559-ben egyedül kezdi a nyomdát vezetni, a nyomda hosszú szünetelését az együttműködési lehetetlenségével okolván meg, hozzáteszi: «Nec sine singulari commotione supputo sex annorum curriculum, quod praeter insignem aliquam utilitatem Ecclesię elapsum est.» S ettől kezdve 1566-ig egyetlen céhszabályon kívül, amely neve jelzése nélkül jelent meg, ismét nem is készült a kolozsvári nyomdában más magyar könyv, mint agenda, zsoltár, *Ujtestamentum* és a Biblia második része. 1566-ban — nagy belső vívódásai idején, mikor maga sem tudja, melyik vallási irányhoz csatlakozzék, s ingadozásában nem is lép szószékre — jelenik meg aztán első egészen világi természetű munkája, a *Száz fabula*; de még ez is Luther és Melancton szellemében, sőt népnevelő programjuk értelmében készült olvasmány s még inkább azzá válik Heltai-féle formájában, a prédikációvá szélesedő tanulságokkal. Ki is emeli az esetleges kicsinylők ellenében, hogy ezekért a szép és hasznos tanulságokért gyűjtötte egybe a fabulákat. Ezután 1569-ig egyetlen magyar kiadványa sem maradt, majd két évig csupa vitairat következik, 1571 után azonban csakis egészen világi kiadványai vannak. Mikor 1574-ben a históriás énekek gyűjteményét közrebocsátja, ugyanolyan, az Istentől rendelt akadályokat emlegető sorokkal mentegetődzik, mint a *Poncianus* ajánlása. Hogy a nyomdát foglalkoztathassa s talán hogy a maga és családja megélhetését, jólétét a változott időben, melyben papi működésének nincs is nyoma, biztosítsa: olyan munkára kényszerült, mint

amiért Hofgreffel nem tudott megférti. (A Hofgreff-féle időszak egyetlen nagyobb alkotása éppen Tinódi *Chronicája*!) A Heltaitól emlegetett akadályok lehettek részben anyagi természetűek, az érdeklődésben beállott változásokból eredők is. De minthogy többé semmi vallási természetű munkát nem nyomtat s nem is céloz arra, hogy a kelendőbb munkákból szerzett pénzen inkább folytathatja istenes munkáját is, másféle éppen akkor, «kiváltképpen mostan,» kényszerítő akadályra is kell gondolni. Ez nyilván az erdélyi viszonyoknak a protestantizmusra, de kivált Dávid Ferenc híveire és társaira kedvezőtlen fordulata, közvetlenül Báthory István 1571. szept. 17-i rendelete, amellyel a meggyesi gyűlésnek az újabb eretnekségek meggátlására hozott határozatára hivatkozva, jószágvesztés terhe alatt előzetes cenzúrát rendel el. Heltai utolsó két vallási tárgyú nyomtatványának, Dávid Ferenc két vitairatának ajánlása az interregnum idején kelt, a legutolsó, latinnyelvű pedig nyilván csak egészen röviddel az említett rendelet előtt készült: a szeptember 20-ára kitűzött vásárhelyi unitárius zsinat meghívója. Dávid írásait már azért nyomatta Heltai, mert Báthory nyomban trónralépte után megszüntette udvari papságát és megszüntette a gyulafehérvári nyomda unitárius jellegét, amely addigi munkáit nyomtatta. A cenzúrára vonatkozó rendelet közvetlen célja ezután éppen Heltai megfékezése lehetett: annál természetesebb, hogy a külön figyelt kolozsvári nyomda ezután nem nyomtatott vallási tárgyú munkákat, hiszen még a bibliafordítás köteteinek bevezetésében sem kerülhetett el kényesebb kérdéseket, és ha a rendelet eredetileg csak további újítás meggátlását emlegette is, a reformáció szellemének semmiféle alkotása számára sem remélhetett jót Heltai; a bibliai históriák és zoltárok esetében talán próbát is tett, mielőtt kiadásukról lemondott. (E tervnek és az ú. n. Hofgreff-féle énekeskönyvnek, valamint Bornemisziának viszonya még alapos vizsgálatra szorul.)

Így lett az «istenes vén ember» egészen a közönség izlését szolgáló könyvnyomtató akkor, mikor semmi áldozat árán sem tudta volna tovább végezni eredetileg vállalt feladatát. Most már csak a moralizációval igyekszik annyira-amennyire maga előtt is, mások előtt is igazolni, hogy azért most sem végez haszontalan munkát, s így válik azok elődjévé, akik a tanulság címén mindent igazolni tudnak. E mellett a gyanút nem keltő kiadványokban is felhasználja itt-ott az alkalmat hitelveinek legalább gúnyolódás által való éreztetésére. Nincs benne semmi csodálatos, hogy az érdeklődést kielégíteni törekedvén, eljut a világirodalomnak — s legkivált éppen akkoriban — Görres és mások szerint a biblián kívül legelterjedtebb könyvéhez, a hét bölcs mester történetéhez is.

A *Poncianust* tehát legvalószínűbben 1571 és 1574 közt

fordíthatta Heltai, abban az időben, amelyben legfőbb terjesztőjévé lett a népszerű profán irodalomnak; ezt hagyja özvegyére és fiára örökségül. Hogy a Heltai-nyomda egyéb, névtelenül és pontosan meg nem határozott időben megjelent szépprózai termékeiben mennyi része volt neki magának, ezek után megérdemelne alaposabb vizsgálatot.

*

Nem hiába volt a kolozsvári *Poncianus* elevenebb, izesebb a bécsinél, amelyen oly nagyon érezhető, hogy fordítás — bár sokat emlegetett nehezességében része van az idegen nyomda szörnyű interpunctiójának is. Míg ez a főúri menyegzőre nászajándékul felajánlott első kiadás után, úgy látszik, senkinek sem kellett többé, amaz kb. egy évszázad folyamán legalább ötször jelent meg, legsűrűbben minden régi magyar szépprózai könyv közül; így ez tekintendő igazán a magyar nép *Poncianusának*, *Hét bölcs mesterének*.

De a XVII. századdal sem zárult le ennek a magyar népkönyvnek az élete. Több mint egy évszázaddal az utolsó ismert löcesei kiadás után egy magyar író fölfedezte egy rongyos példányát s ő is, baráti köre is oly gyönyörűségét lelte benne, hogy rávette Weber Simon Péter könyvnyomtatót, hogy adja ki újra. Sajtó alá is rendezte; eleinte nyelvi tekintetben modernizálni akarta, később azonban, nyilván egy műveltebb, jobb érzékű írotársa tanácsára, nagyrészt változatlan szöveggel adta. Címe: *Pontziánus római tsászár fijának Dióklétziánusnak neveltetéséről és Mostoha Annyának álnoksága miatt történetek Vizsontagságairól való história*, mellyben a Római hét Böltsek szép példa beszédei is meg-irattak, és mitsoda sok próbák után lett Dióklétziánus Attyának Örököse, az-is szépen fel-jegyeztetett. Most újra egy régi, és szakadozott nyomtatásból le-irattatott, és közre botsátatott. Pozsonyban, és Komáromtan, Wéber Simon Péter költségével és betüivel. *Elöljáró beszédet* is írt hozzá s abban a maga mondanivalójába beleolvastotta a tanulságoknak a régi ajánlásban talált fejtegetését, megbővítve, átcsoportosítva s többé-kevésbé átfogalmazva. Ez az előszó a népkönyv élettörténetére s az 1790 körüli idők irodalmi viszonyaira, közizlésére és hagyománymentő törekvéseire egyaránt jellemző.

Kiadói eljárását is csaknem teljesen jellemzi ez az *Elöljáró beszéd*. A könyv legnagyobb részében csak az egészen elavult szavakat cseréli ki, amint ez már a löcesei kiadások során is megkezdődött, (van nem egy olyan hely is, amelyet félreért, így az »elhánya a csépet» nála »e. a tzipét»; ez talán arra mutat, hogy az ismeretlen kolozsvári kiadás volt előtte, amely a cs-t cz-vel jelölte!); az elejét azonban, nyilván a jó tanács vétele előtt nyelvi tekintetben alaposabban modernizálta,

sokszor elrontotta. Vannak végül oly részletek, ahol az eredeti példány szakadozottsága miatt egészen újra fogalmazott egyes mondatokat és mondatdarabkákat, legtöbbszörre a könyv legvégén, mégpedig nyilván valamely újabb német változat alapján; a keresztények üldözéséről és Diocletianus haláláról szóló befejezés nála hiányzik. Egyes fejezeteknek a régi kiadásokban nincs címe, mert a régi német kiadásokban tulajdonképpen egyáltalán nem címek voltak, hanem «Hie» szóval kezdődő képfeliratok tagolták részekre; ahol a régi magyar kiadásban ily felirat állt, azt az új kiadó mind külön fejezetnek vette — így lett a régi kiadások 36 részéből a császárfi példázatának részeire való bontása és a befejezés különválasztása folytán 40. Van változtatásainak még egy szempontja, amelyről nem ad számot az előbeszédben: a cenzúrára való tekintet. A régi népkönyv legerősebb kifejezéseit következetesen enyhíti (pl. a hűtlen özvegy csak annyit mond tanácsa feltételül: «Ha tudnám, hogy érzékeny szívvel szeretnél engemet»), kivált ha vallási szempontból tiszteletlenek (pl. «elhozom tőle az ódozatot» h. «megnyerem tőle kívánságomat» — mondja a papról a kikapós menyecske). Sőt még politikai szempontból aggályos hely is akadt: ahol Galenus a „magyari király” kívánságára gyógyítja meg a törvénytelenységét megállapító diagnosis alapján a királyfit; e helyett lengyel királyról szól.

*

Hadd álljon itt végül a népkönyv magyarországi sorsának további részletezése helyett a *Hét bölcs mester* eddig ismert magyar változatainak jegyzéke:

1. *Poncianus császár históriája*. Kolozsvár, valószínűleg 1571 és 1574 közt. (Heltai valamelyik frankfurti, legvalószínűbben az 1565- vagy 1570-i kiadás alapján.)

2. *Poncianus históriája*. Bécs, 1573. (Az is lehet, hogy ez jelent meg előbb, s talán Heltai tudott is róla.)

3—6. = az 1. számú új kiadásai, Lőcse, 1633., 1657., 1676., 1679.

7. *Pontziánus római császár fiának, Dioklétziánusnak históriája*, Pozsony és Komárom, 1790 körül. (Valamelyik kolozsvári vagy lőcsei kiadásból, de kis részben újabb német kiadás figyelembevételével.)

8. Elek Ferenc: *A hét bölcs könyve*. Debrecen, Telegdi, 1870. (Talán ugyancsak a Heltai-félenek leszármazottja, esetleg az előbbi közvetítésével. Budapesti könyvtárakban nincs meg.)

9. Döme Pál: *A hét bölcs mester története*, (a Méhner-féle *Mulattató és hasznos olvasmányokban*) 1898? (Ez évben vették föl a múzeumi növedéknaplóba; a következőknél is az ottani évszámot jelzem.) A német népkönyv Marbach-féle tudakos átdolgozásának valamely kiadásán alapul; itt a bölcs mesterek nem rómaiak, hanem Athénből jönnek a császár hívására s oda viszik a fiút; az Amici-beli császár nem Cyrus, hanem Titus, mint más szövegekben is; Galenus gyógymódját azzal magyarázza, hogy természetes

apjának hazájában tehénhúst esznek; *Gaza* Herodotosnak Rhamsinitosról szóló elbeszélése szerint alakult át stb.¹

10—12. Lajos Diák (valószínűleg a kiadó, Bálint Lajos): *A hét bölcs mester*. 1905? ny. Krausz S. és társa. — 1907? és 1911? ny. Kálmán M. és társa. A ponyva hanyatlásának legvégső fokát mutatja a következővel együtt. Terjedelme, mint az utolsó ponyvanyomtatványok nagy részéé, csak két ív; csak Bancillas mondja el példázatát részletesebben, Lentulus egy a többitől egészen eltérőt röviden, Katórol megemlíti, hogy ő is mond egyet, a többiről azt sem, az utolsó meg csak sír; a császárné nem példálódzik, hanem csak panaszkodik. Diocletianus csak a *Vaticiniumot* mondja el: mindenben leginkább a *Gesta Romanorum* egyes szerkezeteibe fölvetted rövid változathoz áll legközelebb. De Lajos diák nem éri be ennyivel: hogy a kétívnyi keretet kitöltse s abban közönsége mindennemű igényét kielégítse, megtoldja tündéri és hősi (szabadságharc) elemekkel: a mesterek haláluk előtt figyelmeztetik az ifjú császárt, vigyázzon nejeére; a kivégzett mostoha csakugyan elragadja, de a férj kimentti Barlangvárból s megsemmisíti a kígyóalakba bujt mostohát. Végül Poncianusnak és országának P. (nyilván összezavarja fiával) hősiessége ellenére történt pusztulását adja elő, s azzal végzi, hogy a hű szolga, aki előre figyelmeztette urát az árulásra, kihúzza ura szívéből a tört, a magáéba dőfi. «Ott találták meg később a két hőst egymás mellett holtan s nagy részvét mellett temették el, de a birodalom örökre elveszett.»

13. *A hét bölcs mester* vagy miként hurezoltatta Poncianus római császár fiát Dioklecianust hétszer az akasztófához... (Magyar mesék és ifjusági olvasmányok könyvtára. 21. szám, kiadja Biró Albert. 1905.) Ez is két ívnyi, a mestereknek nagyrészt történeti görög bölcsnek nevét adja, egyébként a keretet nagyjából a legelterjedtebb európai változatokkal egyezően beszéli el, a példázatokat azonban egész röviden s az első kivételével legtöbb helyett új, egyszerű életviszonyokból vetteket; kevésbé tolakodóan, mint az előbbi, ez is számol közönségének érdeklődésével és ismereteivel, így beszúr egy célzást Mátyás király és a cinkotai kántor esetére.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ V. ö. Murko, M. *Beiträge zur Textgeschichte der sieben Weisen*. Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte V. 1892. és *Die Geschichte der sieben Weisen bei den Slaven*. Sitzungsberichte, Wien 1890. (Megemlítem még, hogy több *Sedem múdrych majstrow* és hasonló című hazai tót változat is van, amelyekről Murko nem szól; alighanem mindegyikük kapcsolatban van magyar változatokkal, egyikük kétségtelenül a Döme-félével; ez is Méhner kiadványa, ugyanazok az illusztrációi is, csak elhagyja az ifjú császár elbeszélését.